

Розділ 1.
ТОПОС ВІЙНИ
У КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Берегова Олена Миколаївна
*доктор мистецтвознавства, професор,
провідний науковий співробітник
відділу теорії та історії культури
Інституту культурології НАМУ, м. Київ*

**Митці та війна в Україні:
музичні рефлексії як комеморативні практики**

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну принесло численні людські страждання, жертви і руйнування, занурило світ у темряву, хаос і прірву потрясінь. Російські загарбники з екстремальною жорстокістю чинять в Україні незліченні варварські злочини проти людства і людяності, залякують мирне населення масованим ракетним терором і руйнуванням критичної інфраструктури, цинічно вбивають митців і знищують об'єкти культурної спадщини. Однак реакція українського народу є протилежною до тієї, на яку очікує ворог — посилення спротиву, зміцнення бойового духу, згуртованості, переконаності в перемозі. Важливу роль відіграє культурний фронт — творча діяльність музикантів, письменників, художників, представників інших видів мистецтва, спрямована проти війни та на підтримку України. Нині багато українських композиторів, виконавців, музикознавців активно «включилися» в культурно-мистецький рух, щоб продемонструвати всьому світові духовну міць України, величезні надбання української культури і багатство творчих ідей сучасних митців.

Боротьба українського народу за свободу і демократичні цінності знаходить відгук у душах митців і стає приводом для творчої рефлексії в мистецьких комеморативних практиках. *Поняття «комеморативні практики» лише входить в ужиток в українській гуманітаристиці і використовується в дослідженнях, присвяче-*

них проблемам пам'яті та вшанування раніше замовчуваних чи викривлених історичних подій. В історичній науці під комеморативними практиками розуміють комплекс дій та об'єктів — ритуали, церемонії, пам'ятники, меморіальні комплекси тощо, які спрямовані на репрезентацію певного історичного нарративу і є значущими для суспільства. Проте, на нашу думку, це поняття може застосовуватися і в мистецтвознавстві на позначення мистецьких рефлексій і артефактів, присвячених подіям новітньої історії, які розгортаються у нас на очах.

Один із перших творів, який було написано і виконано під час російсько-української війни, належить українському композиторові середнього покоління **Золтану Алмаші**. Це п'єса для струнних «*Місто Марії*», присвячена героїчному українському місту Маріуполю, яке попри наймасштабніші руйнування і численні людські жертви мужньо боролось з ворогом. Прем'єра твору Золтана Алмаші відбулася 20-21 червня 2022 року в місті Грац, Австрія. Також твір виконувався під час виступу українського Молодіжного симфонічного оркестру на міжнародному фестивалі «Young. Euro. Classic» у Берліні 10 серпня 2022 року.

В яких умовах народжувався цей твір, сам композитор написав на своїй персональній сторінці в соціальній мережі Фейсбук: «Я бачив і чув, як вибухає ракета... Звук був вражаючий, а все нічне небо стало помаранчевим. В цей момент я про музику не думав, це був момент заціпеніння і жаху». Саме ці відчуття віддзеркалює музика твору, який є своєрідним інструментальним лірико-трагічним реквіємом за загиблими. Сумну мелодію альт, в якій вгадуються українські лірико-пісенні інтонації, підхоплює оркестр. Музика тональна, в ній є трихордні поспівки, ходи на сексту. Другу фразу доручено низьким струнним, до яких додаються скрипки та альти, вона є більш насиченою емоційно. Тембр скрипки соло в дуєті з віолончеллю звучить щемливо і ностальгійно. Наступний оркестровий фрагмент ніби врівноважує емоційність попереднього епізоду. Хвилеподібний розвиток приводить до кульмінаційної зони, в якій зростання напруги відбувається за рахунок подрібнення довжин, динамічного нагнітання і веде до унісонного звучання на пружному пунктирному ритмі. Окремі поспівки та акорди нетерцевої будови зводяться у вертикаль. На фоні скрипок у високому регістрі альт

---

¹ Персональна сторінка композитора Золтана Алмаші у соціальній мережі Фейсбук. Допис за 6 жовтня 2022 року. <https://www.facebook.com/zoltan.al> (доступ 18.11.2022).

знов вступає зі своїм сумним соло, до якого обережно додаються окремі фрази скрипок і контрабасів. У репризи повертається початкова стихія української ліричної пісенності: звучить прекрасна мелодія у скрипок у супроводі оркестру. У коді з'являється ще одна мелодія скрипки соло, написана в стилі української коліскової, для її викладу характерні часті зупинки, довгі паузи, поступове затухання звучання. У другому проведенні виникає підголосок у терцію, що відсилає слухача до традицій українського народного музикування. Закінчується п'єса тихими звуками контрабаса, які спускаються дедалі нижче і нижче і ніби розчиняються в небутті.

Глибоко особистісною рефлексією композиторки **Вікторії Польової** на наслідки варварського вторгнення в Україну став твір «*Буча. Лакрімоза*» для скрипки та симфонічного оркестру (2022). Світова прем'єра відбулася в межах Бетховенського фестивалю в Бонні 29 серпня 2022 року у виконанні Молодіжного симфонічного оркестру України (соліст — Андрій Мурза, диригентка — Оксана Лінів).

Трагедійний зміст найскорботнішої частини реквієму визначив образність твору, зокрема його крайніх розділів, у яких основну роль відведено щемливій мелодії скрипки соло по висхідних звуках арпеджіо на фоні тихого протяжного акорду струнних. Кожна наступна фраза мелодії соліста здіймається на нову висоту, до ледве чутного фону струнних вкраплюються тривожні постукування по дерев'яній коробочці. В окремих пасажах скрипки соло вгадується імпровізаційна манера українського традиційного народно-інструментального виконавства. Чимало смислових конотацій виникає у зв'язку з використаною у творі алюзією до знаменитого скриpkового концерту «Зима» з циклу «Чотири пори року» Антоніо Вівальді. Це і символічне означення пори року — часу перших днів війни, коли відбувалися трагічні події в Бучі, Бородянці та інших містах України, що потрясли весь світ своєю жорстокістю і цинізмом, це й ностальгія за прекрасним минулим, яке ніколи не повернути, і ідея діалогу епох. Цілком натуралістично, різкою атакою вривається епізод ворожого наступу: гучна какофонія оркестру тутті з завиваннями мідних духових і одноманітним «тупим» ритмом ударних, що заглушає тендітний «голос» скрипки і струнних. Перед слухачем ніби оживають жахливі картини ворожої техніки, яка навмання гатить і чавить усе живе на своєму шляху, зруйнованих українських міст, вчорнілих від пожеж будинків з проломами у стінах і дірами замість вікон, розкиданих по вулицях людських тіл. Повернення ламентозних фраз скрипки соло в репризному розділі відбувається на зміненому, ніби деформованому тлі, яким слугує тихий сонорний

кластер оркестру, з якого виділяються тембри то кларнета, то флейти, які вторять солістові. Заключне торохтіння дерев'яної коробочки зависає в повітрі моторошним знаком питання.

Отже, тут було представлено лише невелику частину сучасної презентації української культури в Європі і світі. Культури, яка була століттями пригноблена, принижена, заборонена, розстріляна, але яку так і не вдалося знищити. У розглянутих творах втілено особисті психологічні травми митців, помножені на травматичний досвід багатьох попередніх поколінь українців. Кодом ідентифікації нації стала для українських композиторів невмируща традиція національного пісенного та інструментального фольклору, яка присутня у творах уже не в цитатному варіанті, а в опосередкованих авторських версіях як знак, символ «українськості». Окремі саморефлексивні мистецькі стратегії і комеморативні практики об'єднуються в колективну стратегію опору. Ніби спростовуючи давній афоризм римського імператора Марка Тулія Цицерона «Коли говорять гармати, музи мовчать», сьогодні музи не мовчать. Культурний фронт продовжує активно діяти, голос України чути у світі, про що свідчить колосальна підтримка багатьох країн у нашій боротьбі за право жити в незалежній державі в колі цивілізованих європейських народів. Україна виборює не тільки своє право на існування, вона мечем і вогнем захищає загальнолюдські цінності — свободу, демократію, права людини. Саме цим цінностям і присвячена музика, яку нині творять українські композитори — музика спротиву, світла і надії.